

ПОЕТИКА ЛІТЕРАТУРНОЇ КАЗКИ ТА ЇЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті досліджуються шляхи творення літературної казки в українському письменстві, зокрема у творчій спадщині Лесі Українки.

Народна творчість допомагала українському народові вижити, не розгубитися на крутих шляхах минулого, зберегти свою духовність.

Саме казки, думи, пісні, легенди відображали мрії і сподівання народу. В цих жанрах реалізовувалися народні уявлення про своїх захисників і героїв.

Народна казка дала поштовх, з одного боку, для розвитку літературної фантастики, яка виросла з неї, але виробила свої особливі шляхи і прийоми зображення людських проблем. З другого боку, в народній казці – виток літературної, котра використовує народну казкову форму для вираження того бачення світу і його проблем, яке відкриває автор.

А тому відзначимо, що літературна казка є близькою до народної, тісно зв'язана з нею та водночас, і відмінна від неї.

Всупереч труднощам історичного шляху, українська літературна казка розвивалася і свідчила про те, що в мистецьких пошуках українські письменники йшли в ногу з письменниками Європи і світу.

Так, казки Шарля Перро з'явилися у кінці XVII століття. Він перший відчинив для казки двері у велику літературу, збагативши її сюжетами та мотивами національного фольклору.

Казки братів Грімм побачили світ на початку XIX століття (1812-1815 р.). Вони нерідко зверталися до тих сюжетів, що й Перро, але прагнули зберегти зміст і словесний одяг казок у тому вигляді, в якому їх створив народ.

У кінці XVIII – на початку XIX ст. стали відомими літературні казки Є.Гофмана, В.Гауфа, Г.Андерсена, О.Пушкіна, В.Жуковського.

У цілому ж часом літературної казки слід вважати саме XIX століття. В цей час розвивається і українська літературна казка, біля колиски якої стояли І.Франко, М.Коцюбинський, Олена Пчілка, І.Манжура, О.Кониський, Леся Українка та ін.

В історію української фольклористики важливі сторінки вписали в XIX столітті такі дослідники і збирачі фольклору, як М.Максимович, І.Срезневський, П. Лукашевич, Ю.Федькович, А.Метлинський, Я.Головацький, М.Сумцов та ін. І.Я. Рудченко видав два збірники “Народных южнорусских сказок” (1869, 1870 рр.). Під редакцією О. Потебні в 1890 р. опубліковано збірник казок, прислів'їв та пісень, записаних в “Екатеринославской и Харьковской губерниях” І.Манжурою.

Узагальнюючий огляд розвитку фольклору тоді ж робить М.Ф. Сумцов, дві частини збірника якого виходять 1893 і 1897 року під назвою “Современная малорусская этнография”.

Вивченню усної народної творчості приділяли велику увагу І.Франко, В.Гнатюк, О.Пчілка, Ф.Колесса, М.Лисенко, Леся Українка.

Зародившись, як уже зазначалося, під впливом фольклорної, казка літературна не втратила з нею зв'язків, хоч і має свої особливості, а тому звернення до досліджень народної казки, її поетики, генетичних коренів і т.д. певною мірою сприяє осмисленню і казки літературної, її специфіки.

Серед робіт, присвячених дослідженню народної казки, насамперед слід назвати монографії В.Я. Проппа “Мифология сказки” та “Исторические корни волшебной сказки”. Перша з названих робіт стала однією з найбільш відомих книг у світовій фольклористиці, бо розкриває як проблеми теорії, так і прийоми та характер і методи аналізу фольклорних творів.

Розроблені автором питання методології аналізу можуть бути використані при дослідженні будь-яких літературних явищ, де потрібні порівняння і аналіз фактів, що стають основою для висновків і узагальнень.

Структурно-типологічний метод аналізу казки, розроблений автором, завоював прихильність багатьох дослідників. Заслугою В.Я. Проппа є не тільки сам факт відкриття названого методу, але й визначення меж його використання – він ефективний там, де є значна повторюваність фактів, а це саме й спостерігається при порівнянні сюжетів, мотивів, образів народних казок багатьох народів.

Досліджуючи історичні корені чарівної казки. Пропп розкриває походження багатьох образів і мотивів казки, їх зв'язок з побутом, традиціями, обрядами тощо.

Взаємозв'язок народної казки і новітньої фантастики досліджує Т.Чернишова [7:2]. Цінним у її роботі є аналіз таких елементів казки, як магічне (чарівне слово), магічна дія, чарівний предмет. Автор аналізує особливості дії в казках, розкриває роль невизначеності часу і місця, де відбувається дія, і звідси переходить до розкриття ролі художньої ілюзії авторської казки. Таким чином, бачимо спробу визначити і порівняти особливості поетики казки народної і казки, створеної письменником. При цьому автор використовує приклади із творів М.Гоголя (“Нос”), Ф.Кафки (“Перетворення”) та інших авторів.

У роботах В.П. Анікіна та М.Г. Новикова розкривається особливість ставлення до казкової оповіді – в її істину вірили так само непорушно, як ми сьогодні віримо в історико-документальні розповіді чи нариса.

Розглядаючи типологію російської та української народної казки, Л.Ф. Дунаєвська та О.М. Таланчук зосереджують увагу на традиційних формулах – стійких словосполученнях, що відіграють важливу роль у драматизуванні дії казки. [3: 91]

Казка прийшла у світ як один з найголовніших жанрів фольклору. Фольклорна казка покликана до життя і казку літературну, у якій органічно поєднуються елементи дійсності та художньої вигадки, домислу, нерідко використовується народний казковий сюжет, образи народної казки тощо.

У процесі свого розвитку літературна казка виступає:

- як художній переказ (переспів) народного сюжету;
- як казка за фольклорними мотивами;
- як власне виворена авторська казка, без запозичень фольклорних сюжетів.

Але в усіх цих випадках використовуються основні закони жанру, що зближують літературну казку з казкою фольклорною.

Більшість дослідників вважає, що суттєвою особливістю казки є здатність розважати, захоплювати. “Головна мета казкаря, - засвідчує С.Г. Лазутін, - розважити, а іноді й просто здивувати, вразити слухачів. З цією метою він нерідко навіть цілком реальним життєвим фактом подає зовсім неправдоподібну, фантастичну форму вираження [4:12].

Дослідники приходять до висновку, що чарівна казка зв'язана з давнім повір'ям, релігією, міфами, обрядами. А момент відкріплення від обряду став “початком історії казки, в той час як її синкретизм з обрядом являє собою доісторію. Але казка уже позбавлена релігійних функцій, сама по собі не являє чогось знищеного порівняно з міфом, від якого вона походить, навпаки, звільнена від релігійних умовностей, казка виринає на свіже повітря художньої творчості, що рахується вже іншими соціальними факторами і починає жити повнокровним життям” [5:357 - 358].

Отже, казка увібрала в себе той досвід пізнання людини і світу, який склався протягом усієї історії народу. У цьому плані не можна не погодитися з думкою відомого французького письменника і літературознавця П'єра Гамарри: “Але хоч Пропт і повністю переконаний, що “сучасна казка цікава у значній мірі тим, що вона зберігає хоча б сліди всієї пам'яті давніх епох, які змінювали одна одну, він, подолавши нерішучість, прийшов до цього висновку після копіткого, терпеливого, ретельного вивчення казок... На його думку, поєднання концепції життя і смерті – ось головні складові частини чарівної казки” [2:193].

Таким чином, звернення до народної казки – це звернення до витоків людської моралі, народних уявлень про одвічну боротьбу добра і зла, життя і смерті. А в неминучій перемозі добра над злом – джерело того народного оптимізму, що став одним із чинників, який зумовив появу жанру казки літературної. Вона наслідувала не тільки певні формальні ознаки народної казки як жанру, а й особливості змісту, що виражається цією формою. Більше того, саме казково-оптимістичний зміст, який треба було виразити письменнику, покликав до життя літературну казку як жанр. І справді, народна казка навіть у своїх фантастичних картинах відображає характерні риси побуту народу, суспільних і сімейних відносин тощо. Як правило, казковий персонаж є носієм якоїсь однієї характерної риси: розуму, хитрості, лицемірства та ін. Казка навчає поважати розум, сміливість, людську чесність, мужність, працьовитість, вірність і відданість; зневажати лінощі, боягузство, зажерливість, грубість і т.д.

Носіям добра в казці завжди протиставляються сили зла.

Українська літературна казка розвивалася, як і казка європейська, в трьох напрямках, що породили її три жанрові різновиди. Найближчою до народної казки є літературна інтерпретація фольклорного казкового сюжету.

Жанрові різновиди літературної казки можна з'ясувати з погляду їх генезису, а саме:

- а) літературна обробка казкових сюжетів;
- б) літературна казка за фольклорними мотивами.

В оригінальній казковій творчості українські письменники звертаються насамперед до таких жанрових різновидів: казки про тварин та чарівні казки.

У першому випадку одним із визначальних художніх засобів є антропоморфізм, але з байковою алегорією тут мало спільного тому, що характер персонажів розкривається в їх взаємодії.

У чарівних же казках вирішального значення, як і в народних чарівних казках, набуває фантастичний елемент. При цьому, як правило, героями є звичайні діти, які за допомогою чар чи просто фантазії потрапляють у надзвичайні ситуації.

У літературних чарівних казках вимисел не терпить ніяких обмежень, завдяки чому розвиток подій не вкладається в рамки ніяких очікувань з боку читачів, а це значно підсилює інтерес до казки.

“В літературній казці часто відсутні ініціальні формули зачину, які поділяються на формули часу (хронологічні) та формули простору (топографічні)”, - писав С.Волков [1: 17].

У переважній більшості літературних казок відсутня традиційна для народних казок фінальна формула, що посилює нарочитість дії. У літературній казці зовсім не дотримується числова символіка, в той час у фольклорних жанрах цьому надається величезне значення.

Письменники враховують великий педагогічний вплив казки, тому кожен письменник намагається передати своє бачення різних ситуацій, вчинків, вчить перемагати всякі негаразди, встановити справедливість на землі. Казка породжує і виховує кращі риси у людей. Знаючи це, письменники надають великого значення спрямованості казки. За словами відомого французького письменника-казкаря Шарля Перро, “мораль являється основ-

ним моментом у будь-якій казці”. Саме Шарль Перро відзначив, що перше місце належить ідеї, оцінці дійсності, а друге – образності. У фантастиці казки реалізується все те, що хвилює серце і душу народу, письменника.

Оригінальними є казки славетної нашої землячки Лесі Українки – Лариси Петрівни Косач. Знаючи про виховний та навчальний потенціал казки, Леся Українка створила казки для дітей. Самобутньою рисою її казок є те, що письменниця вдало переплітає в канві казки реальність і вимисел, фантазію. У казках живуть цілком реальні діти – Павлусь, Мар’яна, і водночас ми бачимо казковий світ квітів (“Лелія”).

Ми знайомимось із Лукашем, матір’ю, Килиною, дядьком Левом та казковими героями (Потерчатами, Мавкою, Тим, що в скалі сидить та ін.) у казці-феєрії “Лісова пісня”. Казковий світ полонить, чарує, вабить нас. Він вчить добру, людяності. Досягти ж цього можна тільки в гармонії з прекрасним світом природи – така ідея “Лісової пісні”. Та ще коли перемаже духовне начало над матеріальним, бо воно, оте матеріальне, губить душу нашу, робить нас черствими, бездушними, грубими.

До жанру літературної казки можна віднести і “Давню казку” Лесі Українки. У творі є казкові елементи, за допомогою яких досягається поставлена мета: перемога добра над злом, правди – над кривдою, несправедливістю. Поетеса створила драматичні твори, які посідають гідне місце в європейській культурі. Серед них – драма “Осінь казка”. У ній є елементи казковості, які надають драмі відповідного колориту та літературної вишуканості.

У доробку великої письменниці є твори написані для найменших – дітей. Серед цих творів важливе місце посідають казки. Особливу увагу привертає казка “Біда навчить”, яка за своїм змістом співзвучна казці М.Горького “Горобенятко”. У казці Лесі Українки використано сюжет народного твору, де горобчик звертається до курки, зозулі, бузька, гави, сови, сороки, щоб ті навчили його розуму (елемент нанизування епізодів). І тільки поважний крук відповів горобчику-бешкетнику: “Розум, молодче, по дорозі не валяється, не так-то легко знайти! А я тобі от що скажу: поки біди не знатимеш, то й розуму не матимеш. От тобі моя наука” [6:24]. З великими труднощами пережив горобчик зиму, зазнав холоду й голоду. Все пережите загартувало його. Він приглядався до життя інших птахів і став добрим господарем, ніжним і дбайливим батьком. У казці стверджується, що розум, досвідченість і серйозність приходять не самі собою, а є результатом життєвого досвіду. Життя – то найкращий учитель: таку вона пропагує. Її початок нагадує народну казку: “Був собі горобець. І був би він нічого собі горобчик, тільки біда, що дурненький він був. Як вилупився із яйця, так з того часу нітрохи не порозумнішав” [6:21]. Оригінальність авторської казки – в конкретизації народної приказки: “Розум, молодче, по дорозі не валяється”.

Цікавою є літературна казка Лесі Українки “Метелик”. Основна її ідея розкривається через вчинки персонажів – Лелика (кажана) і Метелика. Лелик живе у темному кутку, за бочкою з капустою і цілком задоволений таким життям. Єдине, про що він мріє, щоб його ніхто не знайшов, щоб поменше було світла. Метелик же прагне до іншого. Він, побачивши світло від свічки, став мріяти про світло. В пошуках його, він, не думаючи про небезпеку, летить в кімнату. Те яскраве світло від лампи полонило його, манило до себе теплом, сяйвом. “Не втерпів Метелик, забув своє безсилля, забув свою несвідомість “Світло, світло! – і полинув за ним” [6:16]. І далі: “Хотів він бачити якнайближче те ясне сонце, яким йому здавалася лампа. Чи думав же він, що там життя стратить? Воно горить, миготить, міниться, - там світло, там тепло, там життя!” [6:16]. Метелик не усвідомлює, що світло – то його згуба, його смерть, але воно чарує, притягує... Він не відлетів геть, коли його, застерігаючи про загибель, всі відганяли. Лампа спалахнула – і Метелика не стало. Хтось із товариства кинув докір: “Дурному дурна і смерть!” Та то зовсім не так. Прославляючи світло як начало начал, як пошук простору, кращого, волі, Леся Українка виголошує: “А хіба ж розумніша була б його смерть, якби він навіки заснув у темнім льоху? Те світло спалило його, - але він рвався на простір! Він шукав світла!” [6:16]. Для цього єдиного, високого і світлого треба жити, треба шукати його, оте світло.

“Лелія” – ще один майстерний твір письменниці. У казці переплелися реалістичні та фантастичні картини та образи. Є тут чарівні перетворення, що характерні для фантастичних казок: “Потім торкнула Павлуся квіткою своєю і раптом Павлусь почув, як він сам зробився квіткою, тільки не лелією, а рожевим маком. От Лелія взяла його в ручку. Притулила до себе і швиденько вилетіла з хати в садок” [6:31]. Хлопчик Павлусь літає з Лелією до її сестер-квітів, відвідує сади, міста; потрапляє в цех, де дівчата роблять штучні квіти, бачить, як важко працюють вони. Сум і співчуття до долі дівчат звучить у казці. Але є у казці і щасливі хвилини. Радісна і щаслива зустріч Лелії з найменшою сестричкою (маленькою лелією), яка проживає у Мар’яному саду (в простій селянської дівчинки, закоханої у квіти, квіти всякі: чорнобривці, тоя, любисток, рута, канупер, м’ята кучерява, повна рожа, барвінок хрещатий). Дуже вихваляє Лелія Мар’яну за доброту, сердечність, увагу та любов до неї. Є у казці і цілком реалістичні деталі панського і селянського побуту. Павлик чує скарги квітів у панському саду, скарги дівчат, що тяжко заробляють на шматок хліба. Леся Українка у доступній формі доводить, що людина з добрим серцем, з ніжною душею може бачити і розуміти красу, хоч вона є бідною і важко трудиться. Дівчина-наймичка Мар’яна “на чужому полі ніжки натомила, на чужій роботі ручки натрудила, на чужих городах цілий день полола, бур’яном колючим руки поколола” [6:37]. Але багата душа Мар’яни любить красу, вміє бачити і творити її власними руками. Для неї все миле у цьому світі, а особливо Лелія: “Ти ж моя відрада! Ой ти ж моя мила, лелічко біла, як же ти цвітеш пишно, як подивлюся, аж усміхнуся, так мені у тебе втішно! Я ж тебе, квітчко мила, за свою працю заслужила, на свою долю посадила, - рости ж, леліє, розкішна, красна, щоби була моя доленька щасна” [6:37]. Так говорила Мар’яна, милуючись Лелією.

Таким чином, літературна казка творчо засвоюється українською літературою. Зокрема її тематична та художньо-поетична інтерпретація наявна і в творчості Лесі Українки, котра використала мотиви, образи, художні засоби фольклорної казки, створивши нові літературні цінності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Волков С. Сказка: Разыскания по сюжетно-сложению народной сказки. - М.: Просвещение, 1979. – 175 с.
2. Гамарра Пьер. Искусство сказки // Пьер Гамарра. Читая и перечитывая. Перевод с французского. – М.: Радуга, 1985. – С. 192-195.
3. Дунаєвська Л.Ф., Таланчук О.М. Про типологію російської та української народної казки.// Братнє єднання літератур народів СРСР. - К.: Вища школа, 1982. – С. 91- 98.
4. Лазутин С.Г. Поэтика русского фольклора. - М.: Высшая школа, 1981.– 212 с.
5. Пропп В.Я. Исторические корни волшебной сказки. -Л.: Лениздат, 1986.– 287 с.
6. Українка Леся. Твори в 12 Т. - К: Наукова думка, 1976. – Т.7.– 566 с.
7. Чернышова Т. О старой сказке и новейшей фантастике // Вопросы литературы. – 1977.– № 1.– С.222-245.

Матеріал надійшов до редакції 10. 01.2001 р.

Масловская М.В. Поэтика литературной сказки и ее интерпретация в творчестве Леси Украинки.

В статье исследуются пути создания украинской литературной сказки, в частности в литературном наследии Леси Украинки.

Maslovska M.V. Poetics of a Literary Tale and its Interpretation in the Works of Lesya Ukraïnka.

The article deals with the ways of creating a literary tale in Ukrainian Literature, in Lesya Ukraïnka's literary legacy in particular.